

TOMASZ SAMOJLIK, BOGUMIŁA JĘDRZEJEWSKA

Altana do polowań króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w zagrodzie Teremiska – przyczynek do dziejów Puszczy Białowieskiej

The hunting bower of king Stanislaus Augustus Poniatowski
in Teremiska hunting reserve
– a contribution to the history of Białowieża Primeval Forest

Abstract: A hitherto unpublished illustration of the royal hunting bower of Stanislaus Augustus Poniatowski in Białowieża Primeval Forest was found by authors in the collection of University Library in Warsaw. It gave an opportunity to reconsider the existing knowledge on royal hunting reserves in Białowieża in the 18th century, and, in a wider perspective, the history of Białowieża Primeval Forest.

Key words: Białowieża Primeval Forest, royal hunting bower, 18th century illustration

W XVIII wieku na terenach Podlasia istniało kilka zwierzyńców, zwanych inaczej ogrodami do polowania. Były one ciekawymi i nierzadko wyszukаныmi kompozycjami przestrzennymi, których wykonanie angażowało całe rzesze specjalistów: architektów, stolarzy, ogrodników, dekoratorów i malarzy (Rottermund, 1998). Polowania i spotkania urządzone w tych miejscach były dopracowaną w szczególach ceremonią, nie pozbawioną zapewne walorów artystycznych. W ogrodzie w Choroszczu polowania urządzali Branicki, w Różanie mieli swój zwierzyńiec Sapiehowie, zaś dwa ogrody do polowania w Puszczy Białowieskiej były domeną królewską. Jeden z ogrodów białowieskich opisał w połowie XIX wieku Walerian Kurowski: *Zwierzyńiec królewski czyli Wielka Kletna, jest to wielki i suchy ostęp w Białowieskiej puszczy, zarosły odwiecznymi dębami, które bluszcz obwija; otoczony parkanami i płotami, bo tam spędzano zwierzęta, które królowie polscy ubijali z altan umyślnie w tym celu zbudowanych* (Kurowski, 1865, s. 206).

W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie pod sygnaturą Zbiory Królewskie P. 878 nr 117 znajduje się rysunek opatrzony odręcznym podpisem: *Altanka wystawiona w Białowieskiej Puszczy przez J. O. X-cia Jmci Stanisława Poniatowskiego Podskarbiego W. W. X. Litt. dla Najjaśniejszego Króla Jmci Stanisława Augusta Poniatowskiego, tam*

polującego iadąc na Sejm do Grodna Roku 1784. Opis katalogowy rysunku brzmi: "pióro i tusz, akwarela, papier biały żebrowany, 147 × 186 mm, szkoła polska". Nie ma żadnych wiadomości co do autora rysunku.

Ten nieznan i niepublikowany dotychczas rysunek (ryc.) stanowi ważne źródło do dziejów Puszczy Białowieskiej, a ściślej – historii królewskich ogrodów do polowań na terenie Puszczy. Dotychczasowy materiał ikonograficzny odnoszący się do tego tematu był niezwykle skąpy, obejmował mapę z zaznaczonymi obszarami ogrodów do polowań (Zaręba, 1962) oraz jeden rysunek zamieszczony w rosyjskiej monografii Puszczy Białowieskiej z 1903 roku (Karcov, 1903).

Na mapie zatytułowanej *Pozycja Białowieża z dwoma oznaczonymi do Polowania Ogrodami* (opublikowanej przez Zarębę, 1962) zawartej w atlasie *Mappa Geometryczna Traktu J. K. M-ci z przyległościami Geografice położonemi każdej Stacji udzielnie ultimis Augusti 1784 deliniowana przez Połchowskiego – Geometrę SRM* zaznaczone są dwie zagrody do polowań (tzw. ogrody). Pierwsza z nich, w ostępie Kletna (zwanym też Kletnia lub Wielka Kletnia, dziś oddziały nr 344-346, 373-375 na terenie Białowieskiego Parku Narodowego), prawdopodobnie powstała na bazie dawnego zwierzyńca założonego przez króla Stefana Batorego i użytkowanego przez jego następców na tronie I Rzeczypospolitej, m. in. Augusta III Sasa. Był to ogród o elipsoidalnym kształcie z wewnętrznymi przegrodami, które pozwalały służbie leśnej przeganiać zwierzynę coraz bliżej myśliwych, zaś ustawiona u zbiegu płotów altana stanowiła wygodny punkt obserwacyjny i umożliwiała bezpieczne oddanie strzału.

Druga z zagród, oznaczona jako Teremiska, została zbudowana później, być może w czasach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Obejmowała dzisiejszy rezerwat hodowlany żubrów przy drodze Białowieża-Hajnówka i tereny na wschód od niego (oddziały 392-394, 420-422). Choć różniła się od zagrody w Wielkiej Kletni kształtem (pięciobok), jej wnętrze zawierało te same elementy: przegrody pozwalające naganiać zwierzynę ku altanie wzniesionej na wierzchołku trójkąta utworzonego z płotów.

Na uwagę zasługują wyraźnie zaznaczone i opisane na mapie Połchowskiego dwie altany do królewskich polowań w Puszczy Białowieskiej. Dotychczas znano tylko jedno graficzne przedstawienie takiej altany, autorstwa W. I. Nawozowa (zamieszczone w: Karcov, 1903), ale powstało ono w czasie, kiedy altany nie istniały od około 100 lat. Brak jakiegokolwiek potwierdzenia źródłowego wyglądu altan skłaniał do zaliczenia tej grafiki i opisu w poczet legend i nieścisłości, których w monografii Karcova jest bardzo wiele. Nowe światło na kwestię istnienia i wyglądu altan królewskich w białowieskich ogrodach do polowań rzucił odnaleziony ostatnio rysunek, który powstał zapewne w (lub niedługo po) roku 1784 (ryc.).

Porównanie wysokości postaci ludzkich umieszczonych na rysunku z wymiarami altany pozwala stwierdzić, mimo błędów w perspektywie, iż pawilon stał na podstawie o wymiarach około 12 × 6 metrów. Podstawa ta miała wysokość około 1,5 m, kolumny zaś liczyły nieco mniej niż 4 m wysokości. Cała budowla wraz z kopułą mogła według rysunku sięgać 9 m, przy czym górne piętro znajdowało się na wysokości około 6 m. Na obu krótszych ścianach podstawy altany rysownik umieścił schody. Zaznaczony na nich niewyraźnie kontur pozwala się domyślać wejścia pod schodami, być może pomieszczenia dla służby i magazynu.

*Altanka wystawiona w Białowiezkiej Puszczy przez J. O.
Księcia Jmci Stanisława Łoniatowskiego Łodzkiego
W. W. R. Litt. dla Najjasniejszego Króla Jmci Stanisława
Augusta, tam polującego iadąc na Sejm do Grodna Roku 1784.*

RYC. Fotograficzna reprodukcja rysunku (z opisem) altany wystawionej na polowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego w Puszczy Białowieskiej w 1784 roku. Ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (Zbiory Królewskie P. 878 nr 117)

Od frontu i z tyłu zaznaczone są dwa balkony, ozdobione girlandami z kwiatów i zieleni. Ze względu na uchybienia techniczne autora rysunku, nie można wiele powiedzieć o zwieńczonej koroną kopule znajdującej się na szczycie altany. Nie widać, na czym się wspierała i jakie było dokładnie jej położenie (czy znajdowała się nad frontowym balko-
nem, czy też została umieszczona dokładnie nad środkiem pawilonu). Być może na karb nieudolności rysownika złożyć należy również fakt, że na rysunku nie zostało przedstawio-
ne wejście na piętro. Obok altany na rysunku widoczne są fragmenty płotu, przed nią zaś kilka sztuk upolowanej zwierzyny.

W dotychczasowej literaturze (Karcov, 1903; Zaręba, 1962) polowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego umiejscawiane było na terenie Wielkiej Kletni. Karcov (1903, s. 32) opisał je następująco: *Z polowań Stanisława Augusta najznamienitszym było to z 30 i 31 sierpnia 1784 roku. Z okazji przyjazdu króla w ogrodzie (Augustowski Sad) postawiono trzypiętrowy pawilon. Na parterze znajdowała się służba, środkowe piętro mieściło obszerny salon dla króla, udekorowany kobiercami i ryszunkiem rycerskim, zaś górne piętro składało się z odkrytego balkonu, z którego zgromadzeni oglądali polowanie.* Dzięki mapie Połchowskiego można bez wątpliwości stwierdzić, że w 1784 roku istniały dwa ogrody do polowań: Wielka Kletnia i Teremiska. Podpis pod nowo odnalezionym rysunkiem wskazuje, iż jedna z altan została wystawiona specjalnie dla króla Stanisława Augusta. To z kolei pozwala na ostrożne wnioskowanie, iż król w drodze na sejm w Grodnie polował nie na terenie straży Augustowskiej (gdzie ogród i altana istniały już dużo wcześniej), a właśnie w ogrodzie Teremiska.

Przy bliższych oględzinach odnaleziony przez nas rysunek altany Stanisława Augusta Poniatowskiego ujawnia kilka podobieństw do altany opisanej przez Karcova (1903). Obie konstrukcje mają trzy kondygnacje (przy założeniu, że widoczne na rysunku wejście pod schodami prowadzi do pomieszczeń znajdujących na lub poniżej poziomu gruntu). Podobnie wyglądają opis i rysunek środkowego piętra, mieszczącego salon udekorowany kobiercami. Jednak Karcov (1903) nie wspomina ani o kopule z koroną zwieńczającej całość, ani o charakterystycznych kolumnach podpierających górne piętro i balkony. Ilustracja W. Nawozowa zdaje się więc przedstawiać inną budowlę, niektórymi tylko elementami przypominającą altanę z rysunku ze zbiorów królewskich. Opis Karcova i ilustracja Nawozowa powstały przeszło 100 lat po polowaniach króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w Białowieży. Nie jest wykluczone, iż zostały oparte na jakichś ustnych lub pisemnych relacjach czy graficznych przedstawieniach, które dziś nie są znane. Być może na odkrywców czekają kolejne źródła, które rzucać więcej światła na królewskie polowania w Puszczy Białowieskiej.

*Tomasz Samojlik, Bogumiła Jędrzejewska
Zakład Badania Ssaków Polskiej Akademii Nauk
ul. Waszkiewicza 1, 17-230 Białowieża*

Literatura

- Karcov G.** 1903: Belovezskaja Pusca. A. F. Marks. Sankt Peterburg.
- Kurowski W.** 1865: Myśliwstwo w Polsce i Litwie. J. K. Żupański. Poznań.
- Rottermund A.** 1998: Zwierzyńce i symbolika polowania. W: Szafrńska M., Galas D. (red.) Ogród. Forma. Symbol. Marzenie. Arx Regia. Warszawa.
- Zaręba R.** 1962: "Ogrody do polowania" w Puszczy Białowieskiej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego. Sylwan 2: 81-83.

Summary

The hunting bower of king Stanislaus Augustus Poniatowski in Teremiska hunting reserve – a contribution to the history of Białowieża Primeval Forest

The paper presents a hitherto unpublished illustration of the royal hunting bower of Stanislaus Augustus Poniatowski in Białowieża Primeval Forest, that was found by authors in the collection of University Library in Warsaw. It gave an opportunity to reconsider the existing knowledge on royal hunting reserves in Białowieża in the 18th century. Authors attempt to match the previously known descriptions of the royal bower with the newly found illustration. It shows similarities in the description and the illustration, but also reveals significant differences between them. The lack of additional historical sources is indicated.